

Pácl, Pavel

Sbližování města a venkova z hlediska volného času

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1978-1979, vol. 27-28, iss. G22-23, pp. [69]-89

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111127>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL PÁCL

SBLIŽOVÁNÍ MĚSTA A VENKOVA Z HLEDISKA VOLNÉHO ČASU

I.

Zatímco město bylo za kapitalismu především domovem dělníků a (dalších) zaměstnanců, *předsocialistická vesnice byla v našich podmínkách především domovem drobných a středních rolníků*. Právě tyto vrstvy prakticky vytvářely širší sociální klima na naší vesnici. Tato skutečnost má v problematice volného času, nazírané z hlediska sblížování města a venkova, klíčový význam.¹⁾

Volný čas jako masový sociální jev je už geneticky městským fenoménem. Rozvoj kapitalistických výrobních vztahů, které rozštěpují původní jednotný, komplexní čas člověka,²⁾ probíhal především ve městech v rámci kapitalistické industrializace, která sama následně přispěla k nové vlně urbanizace. Člověk tu začíná masově prodávat svou pracovní sílu, což pochopitelně znamená i prodej času, v němž je tato síla vynakládána pro zaměstnavatele. „Prodáváný“ čas je tu neoddělitelnou součástí a často i jediným měřítkem vynaloženého výkonu; tím se rázem kvalitativně liší od „zbytku“ času, který člověku zůstává a z něhož se postupně zvlášť výrazně odděluje volný čas, v němž se člověk uvolňuje i od dalších existenčních povinností.

¹⁾ V r. 1930 třídní a sociální struktura českých zemí vypadala následovně: Dělníci — 60,4 %, ostatní zaměstnanci — 7,5 %, drobní a střední rolníci — 17,3 %, ostatní drobní podnikatelé — 8,9 % a kapitalisté — 5 %. Z těchto údajů lze usuzovat, že dělníci a ostatní zaměstnanci tvořili ve městech zhruba 85 % obyvatelstva. Ve stejném roce v Čechách mělo 83,8 % všech zemědělských závodů výměru do 10 ha, což výrazně svědčí o malovýrobním charakteru české vesnice. — Viz: V. Srb: *Úvod do demografie*; Svoboda, Praha 1965, str. 79. — R. Franěk: *Rolnická otázka*; SPN, Praha 1973.

²⁾ Rozštěpení lidského času za kapitalismu bylo kvalitativně zcela novým jevem; dřívější formace je v masovém měřítku neznaly. Existovaly tu buď třídy, které v zásadě disponovaly celým svým časem (bez ohledu na to, že např. městský řemeslník v jeho rámci i pracoval), nebo na druhé straně třídy, jejichž celým časem (tj. prací i odpočinkem) disponoval otrokář či feudál. (Viz o tom např. J. Daneckí: *Jednošć podzielonogo czasu*; Książka i wiedza, Warszawa 1970, str. 37 a násl.)

K rozštěpení původního jednotného časového komplexu (městského) člověka přispělo svým způsobem i nové vnímání času. Kapitalistická průmyslová výroba tím, že potřebovala v časové dimenzi změřit lidský výkon, a později také zvyšujícími se požadavky kooperace a synchronizace, stále důrazněji povyšovala význam měření času pomocí hodin; už od svého počátku vnucovala především městu nový rytmus, značně se lišící od dosud univerzálního přirozeného rytmu střídání dne a noci či ročních období, který si na venkově zachoval svou důležitost a platnost.

Existence silné vrstvy drobných a středních rolníků na našem venkově byla na druhé straně — obecně vzato — jistým „přežitkem“, dočasnou petrifikací přechodu mezi feudalismem a kapitalismem.³ Jakkoli postavení malorolníka ho v mnohém, jak známo, přibližuje za kapitalismu městskému dělníkovi, z hlediska časového fondu je důležité, že u něho k rozštěpu času nedochází. Drobný a střední rolník — oproti městskému dělníkovi (a zaměstnanci vůbec) — „dělá na svém“; jeho práce ani pracovní doba vyvlastněna není. Práce dělníka (a zaměstnance vůbec) před ním vystupuje s puncem dvojnásobné náročnosti; je určena nejen náplní, nýbrž i časovou dimenzí, v níž tato náplň musí být vykonávána. Malorolník vykonává svou práci bez formálního pracovního času; sám si určuje její rozsah, tempo i intenzitu. I on má sice své „pracovní termíny“, ale příroda mu je předpisuje daleko velkoryseji než jakýkoliv zaměstnavatel. Jeho práce patří tak z tohoto hlediska do stejné skupiny aktivit, jako je např. starost o domácnost, jídlo či spánek, čili do tzv. „vázaného“ času člověka, do povinností, které sice musí být vykonány, ale nemají časové určení.

Tím, že malorolníkova práce neštěpí jeho komplexní čas, nevzniká u něho ovšem ani dialektický protipól pracovního času, pocívaný jako „čas volný“. Práce na poli se neoddělitelně prolíná s prací v hospodářství vůbec, hospodářství zároveň tvoří domácnost, domácnost je současně místem uspokojování osobních potřeb. Malorolník nevychází z komplexu existenčních povinností. Zatímco dělník (a zaměstnanec vůbec) pocítuje svůj volný čas — vedle mzdy — jako zaslouženou kompenzaci za čas, vynaložený na vyvlastněnou práci (a podle toho s ním nakládá), malorolník by svůj případný „volný čas“ bral „ze svého“; je bezprostředněji odkázán na výsledky své práce a případný volný čas by mu ubíral prostor pro (případné) další zvyšování těchto výsledků. Je ovšem samozřejmé, že i u ma-

³) Zdůrazňujeme „dočasnost“ této vrstvy, poněvadž je nepochybné, že při delším kapitalistickém vývoji v naší zemi by malorolníci pod tlakem koncentrace zanikali. Nemá tedy rozhodně pravdu např. I. A. Bláha, když tvrdí, že „... můžeme tu právem mluvit o společenství ... nikoli přechodném, nikoli připraveném pro vplynutí v jiné vývojově blízké společenství, nýbrž trvalém a zcela sui generis“. (I. A. Bláha a: *Sociologie sedláka a dělníka*; II. vyd., Orbis, Praha 1937, str. 108.)

⁴) Je ještě jeden podstatný rozdíl mezi prací dělníka a malorolníka z tohoto hlediska. Pracovní čas prvního není, jak jsme už řekli, za kapitalismu jeho majetkem; naskytá se mu zde tedy určitá možnost formálního plnění pracovních povinností. Dělník (a zaměstnanec vůbec), pokud je měřítkem jeho výkonu pouze pracovní doba nebo pokud jiná kontrola jeho výkonu není dostatečně účinná, může — zjednodušeně řečeno — „prodávat“ pouze svůj čas, ale nikoliv už práci v něm obsaženou, nebo jinými slovy může nalézt svůj volný čas i v pracovní době. U malorolníka toto formální vykonávání pracovní náplně není možné; bylo by obráceno bezprostředně proti němu samému.

lorolníka existuje odpočinek; tento čas je však svou funkcí prakticky pouze součástí práce a nemá obecné charakteristiky času volného.⁴⁾

Město a venkov za kapitalismu tak vykazují dvoji tvář formálního osvobození člověka. Městský dělník (a zaměstnanec vůbec) sice získává volný čas, ale za cenu vyvlastnění své práce i pracovního času; venkovský drobný a střední rolník sice nemá svou práci ani čas na ni vynaložený vyvlastněn (protože je majitelem půdy, na níž pracuje), avšak to vše za cenu neexistence času volného. Půda a volný čas tu tak stojí proti sobě v jistém protikladu.

Znovu chceme podtrhnout klíčové postavení drobného a středního rolníka při vytváření širšího sociálního klimatu na našem předsocialistickém venkově; bylo způsobeno zvláštnostmi historického vývoje, v němž nemalou roli hrálo národní obrození. Také v už samostatném Československu probíhala kapitalistická koncentrace na venkově pomaleji než ve městech.⁵⁾ Důkaz o síle tradice zemědělské malovýroby na venkově podala ostatně i první etapa socializace naší vesnice po r. 1945, spočívající, jak známo, v pozemkové reformě; byl to politicky nutný krok, i když jím prakticky byl malovýrobní charakter zemědělství u nás dočasně ještě posílen.⁶⁾

II.

Převažující výrobní vztahy nebyly ovšem jediným faktorem předsocialistické vesnice, který zde ovlivňoval oblast volného času. Z dalších tu existovaly především *rozdíly v povaze práce*. Často bývá z tohoto hlediska zdůrazňována na prvním místě spjatost rolníkovy práce s půdou, přírodou a počasím;⁷⁾ zdá se však, že hlavním rysem zemědělství jako povolání byla spíše jeho *univerzalita* a z toho plynoucí *homogennost profese*, která opět podstatně poznamenala sociální tvářnost celého venkova. Průmysl hned v době svého vzniku v sobě nesl zárodky specializace a rozdrobení výrobního procesu se všemi důsledky, vyplývajícími z toho pro konkrétní práci. Jak mezi jednotlivými odvětvími, tak uvnitř každého odvětví se rychle vytvářela celá řada specializovaných profesí (což platilo i o ostatní „městské“ neprůmyslové práci); dělník či zaměstnanec vůbec mohl uplatnit své pracovní zkušenosti stále více právě jen ve svém oboru, zatímco rolník a především maloroelník zůstával stále rolníkem všestranným.

S tím úzce souvisejí i otázky technického pokroku. Jeho nositelem byl opět průmysl; vedena snahou o co nejvyšší produktivitu předběhla průmyslová výroba výrobu zemědělskou o celou jednu etapu a ocitla se na

⁴⁾ Od r. 1921 do r. 1930 ubylo v českých zemích 10 % drobných a středních zemědělců, ale zato 30 % ostatních drobných podnikatelů. Za stejnou dobu naopak přibýlo 18 % dělníků, 14 % ostatních zaměstnanců a 40 % kapitalistů. — Viz V. S r b, cit. dílo.

⁵⁾ Podíl zemědělských závodů o výměře do 2 ha činil z počtu všech závodů v Čechách v r. 1930 40,5 %, po zemědělské reformě v r. 1949 48,3 %. — Viz R. F r a n ě k, cit. dílo.

⁷⁾ I. A. B l á h a v citovaném díle např. pokládá za hlavní sociální rys sedláka jeho „zemitost“. „Sedlák jest ten, jenž v národním celku a životě stojí zemi nejbliže, nejvíc vyjadřuje její plodnost, ale i její tíži — ten, jenž první proměňuje její hmotnost na ducha, její živné šťávy na myšlenky a city, jenž nejpřílehavěji vyslovuje její životodárnost, ale i její nevládnutelnost.“ (Str. 114.)

prahu automatizace zhruba ve stejné době, kdy se zemědělství ocitlo na prahu mechanizace. Během několika desetiletí se od základů změnily celé průmyslové technologie, zatímco zemědělství zůstalo z hlediska technického pokroku téměř nedotčeno. Ve spojitosti se specializací se technický pokrok v průmyslu přičinil o to, že se komplex výroby od výchozích surovin po finální výrobek stal značně složitý a nepřehledný; zemědělský výrobní proces si však svou přehlednost, prostotu a tím i pochopitelnost zachoval. To všechno se pak přirozeně promítlo do kvalifikační úrovně pracovníků obou odvětví i do míry jejich tolerance k technickým (a jiným) inovacím.

Nedůležitá konečně není ani skutečnost, že průmysl definitivně a výrazně oddělil domov pracovníka od jeho pracoviště a tím jenom posílil hranici mezi pracovním a volným časem; pracoviště rolníka zůstalo prakticky totožné s jeho domovem. Dělník, dojíždějící do práce, se stal za kapitalismu běžným jevem; zde vůbec spočíval hlavní zdroj zvýšené mobility městského obyvatelstva. Rolník pochopitelně do své práce nedojížděl; jeho menší mobilitu násobila ještě nutnost denní péče o hospodářské zvířectvo.

Pro předsocialistický venkov platilo, že *pojmy „vesnice“ a „zemědělství“ byly prakticky totožné*; homogenita zemědělské práce se odrazila v podstatně méně složité sociální struktuře vesnické lokality ve srovnání s městem. Závislost na půdě, náročná co do plochy, určovala navíc v kontrastu s průmyslovou koncentrací diference v hustotě vesnické a městské populace. Zatímco velký počet městských obyvatel, jejich nejrozličnější profese i původ povýšil na hlavní principy kontaktů mezi lidmi formalnost a anonymitu, vesnice zůstala i sociálně zcela přehledná. Každý se tu znal s každým; jakýkoli vzájemný styk zde zůstal stykem naprosto komplexních osobností při oboustranné vzájemné znalosti všech minulých i současných stránek této komplexity. Jakákoli událost v životě jedince zde byla také záležitostí všech, přinejmenším ve smyslu registrované informace.

Popsané sociální klima vesnice poskytovalo jednotlivci na jedné straně výhody mnohem vyšší kolektivnosti než ve městě, dávalo mu silnější pocit souznělosti s druhými, dovolovalo mu zaujmout v sociální struktuře jasnější pozici. Tradice a zvyklosti zde byly bezpečným orientátorem v jakékoli životní situaci; případná větší inovace tu byla zvládána společným posouzením a zaujetím stanoviska. Na druhé straně však vesnice poskytovala jednotlivci minimální soukromí; všechno se dělo na očích všech a ničím neomezená sociální kontrola zde byla zároveň zdrojem širokých neformálních sankcí. Síť zvyklostí, povýšených na zákon (a někdy zákon dokonce převyšujících), byla zde nepoměrně hustší než ve městě a poskytovala mnohem užší prostor k individuálnímu, relativně nezávislému chování. Sociální kontrola prolínala celým životem vesnických obyvatel, tedy i jejich volnem (pokud o něm bylo lze hovořit); jestliže kvalitativně uvažujeme o volném čase jako o prostoru pro relativně svobodný výběr aktivit jednotlivcem, pak i v tomto směru byla svoboda venkovského obyvatele značně omezena. Tzv. masová kultura (jak o ní ještě bude řeč) se ve městě projevovala především uniformovanou nabídkou (zatímco vlastní spotřeba jednotlivce byla městské anonymitě víceméně lhostejná); *vesnice*

však z tohoto hlediska kontrolovala a usměrňovala především právě potřebu jednotlivce.

(Za zvláštní zmínku stojí v této souvislosti vysoký vliv církve na vesnici; z hlediska volného času byla to sice právě ona, která zde rigorózně ochraňovala jediný volný den v týdnu před prací, ale zároveň neméně rigorózně bděla nad jeho „patričním“ využíváním.)

Život jednotlivce na vesnici podstatně ovlivňovaly i odlišnosti v povaze rodiny. Už volba „životní kariéry“ zde byla mnohem omezenější než ve městech díky vázanosti přinejmenším nejstarších synů k půdě.⁸⁾ Vnitřní vazba rodiny (což platí i pro širší příbuzenstvo) byla na venkově nepoměrně tužší; zemědělská rodina ztrácela svou ekonomickou funkci nersrovnatelně pomaleji než rodina městská. Z vázanosti na půdu vyplývala také jasná priorita sociální kategorie mužů — činých majitelů půdy na úkor všech ostatních sociálních kategorií, tedy žen, dětí (protože ty půdu teprve zdědí) i starých lidí (protože ti svou půdu už předali).

Velmi významné z hlediska volného času jsou konečně i odlišnosti ve vývoji kultury. Jakkoli našim sociálním vědám dosud chybí hlubší historicko-sociologický popis vývoje kultury v českých zemích v přechodu mezi feudalismem a kapitalismem i po něm (včetně sjednocení příslušného pojmového aparátu), je zřejmé, že vývoj zde probíhal s podstatnými odchylkami od obecného schématu. Národní obrození se svým střetem německé a české kultury u nás způsobilo, že vznik oficiální české buržoazní kultury byl do značné míry spojen i se vznikem tzv. kultury masové a že oba tyto „městské“ typy daleko výrazněji než jinde čerpaly ze zřidel „venkovské“ kultury lidové. Nicméně v dalších fázích vývoje kapitalismu začala i u nás lidová kultura rychle upadat a směr kulturního působení se jednoznačně změnil ve prospěch měst. Komerencializovaná masová kultura budovala pochopitelně na venkově s jeho malou koncentrací obyvatel mnohem méně veřejných kulturních zařízení nového typu; v tomto směru spíše posilovala jedinou už existující vesnickou veřejnou instituci, totiž hostinec. (Kostel se k tomuto účelu nehodil.) Jakmile tedy i vesnice začala hromadněji přijímat městskou kulturu (tím spíše, že pro masovou kulturu znamenalo i její obyvatelstvo nepominutelného zákazníka), bylo jen zákonité, že z ní díky nedostatečné zkušenosti akceptovala především prvky nejsrozumitelnější, ale tím také většinou nejméně hodnotné.

III.

Základní změny, které na československém venkově proběhly a probíhají v posledních třiceti letech, tedy socialistické združstevnění zemědělství a postupná přestavba zemědělské výroby na úroveň výroby průmyslové, zasáhly svými důsledky pochopitelně i oblast volného času. Na vesnici byl v neuvěřitelně krátké době prakticky likvidován samotný princip dosavadního života, spočívající v soukromém vlastnictví půdy. Združstevnění zbavilo drobného a středního rolníka časově neomezené práce a postupně vytvářelo „průmyslový“ či „městský“ systém pracovní doby, včetně

⁸⁾ Viz o tom např. M. Czerwiński: *Życie po miejsku*; Państwowy instytut wydawniczy, Warszawa 1974, str. 94 a n.

ně směnnosti a zavedení volných sobot. Bývalý soukromý rolník tím získal poprvé i faktický prostor pro svůj volný čas. Určité „rozštěpení“ družstevníkovy času ovšem nedosáhlo hloubky a intenzity původního rozštěpení času dělníka a zaměstnance za kapitalismu; jednak k němu došlo už za neantagonistických sociálně-třídních podmínek a jednak se tu vztah k půdě transformoval do zvláštní formy družstevního vlastnictví.

Všechny naše současné výzkumy volného času se ovšem shodují v tom, že *volný čas venkovského obyvatelstva co do rozsahu je (zatím) znatelně kratší než volný čas obyvatel měst*. Podle reprezentativního „Šetření o využití času domácností“ z r. 1967 činil rozdíl v rozsahu volného času u družstevních rolníků (mužů) proti dělníkům zhruba 15 % a proti zaměstnancům zhruba 25 %, u družstevních rolnic (žen) vůči dělnicím zhruba 20 % a vůči zaměstnankyním zhruba 30 %. Jedním z důvodů je tu vyšší rozsah skutečné pracovní doby, markantní zejména v posledních dvou dnech týdne a zaviněný zřejmě především „nepřetržitostí provozu“ živočišné výroby.⁹⁾ Avšak hlavním činitelem, který snižuje rozsah volného času venkovského obyvatelstva, je nesporně vlastnictví domácího hospodářství, případně záhumenku. Jemu — opět podle „Šetření“ — věnuje ve všední den družstevní rolník průměrně zhruba 20 % svého denního nepracovního času a zhruba 13 % svého denního nepracovního času o volné sobotě a neděli.¹⁰⁾ Městské obyvatelstvo aktivity, spojené s péčí o domácí hospodářství, prakticky nezná.

Na místě jsou tu dvě námitky. Zaprvé — pojem „vesnice“ v důsledku socialistických přeměn dnes definitivně ztratil význam synonyma s pojmem „zemědělství“; v ČSR už v obcích nad 200 obyvatel pracuje více než polovina ekonomicky činných lidí jinde než v zemědělství (či lesnictví).¹¹⁾ Na druhé straně však vlastnictví domácího hospodářství zůstalo atributem venkovského života prakticky u všech obyvatel vesnice, bez rozdílu jejich povolání; lze v tom svým způsobem spatřovat určité doznívání dřívějšího principu soukromého vlastnictví půdy. Znamená to tedy zároveň, že domácí hospodářství odčerpává podstatnou část nepracovního času i u těch obyvatel venkova, kteří svým zaměstnáním k zemědělství (už) nepatří. Dílčí výzkumy ovšem ukazují, že nezemědělská obyvatelá ves-

⁹⁾ Podle „Šetření“ mají družstevní rolníci-muži ve všední dny průměrnou pracovní dobu jen mírně delší než dělníci či zaměstnanci, zato v neděli je u nich dvojnásobná. Družstevní rolnice pracují ve všední dny průměrně kratší dobu než dělnice či zaměstnankyně (cca o 12 %, resp. 20 %), avšak čtyř- až sedminásobně déle v neděli. V. Fábry ve výzkumu „*Volný čas obyvatelov dediny*“ potvrzuje několikanásobně delší pracovní dobu družstevních rolníků v sobotu a v neděli, avšak ve všední dny je podle něho jejich pracovní doba nižší. Fábry tu však nepoužívá současného třídění podle pohlaví.

¹⁰⁾ Pojmem „denní nepracovní čas“ rozumíme zbytek z 24 hodin po odečtení pracovní doby a spánku. U žen-družstevních rolnic činí příslušné časové podíly ve všední dny je podle něho jejich pracovní doba nižší. Fábry tu však nepoužívá souvplyvá, že jím šetření družstevní rolníci (bez rozdílu pohlaví) věnovali ve všední dny z denního nepracovního času péči o domácí hospodářství průměrně 12 %, o (volných) sobotách 16 % a o nedělích 4 %.

¹¹⁾ *Výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1970*. Navíc, jak známo, klesl celkový podíl ekonomicky aktivních obyvatel, pracujících v ČSSR v zemědělství, od r. 1950 do r. 1970 z 37 % na 14 %.

nice věnují svým domácím hospodářstvím relativně přece jen méně času než zemědělci.¹²⁾

Druhá námitka je spíše teoretického rázu. Lze péči o domácí hospodářství tak jednoznačně vyjímát z volného času vesnických obyvatel, tím spíše, že v poslední době sílí chataření a chalupaření městských obyvatel má v sobě také prvky „péče o domácí hospodářství“ a přesto v tomto případě bez váhání hovoříme o čase volném? Nemůžeme v této stati rozebírat obecná úskalí, spojená za socialismu s dělením lidského času na „pracovní“, „vázaný“ a „volný“; pokud však takovou kategorizaci přijímáme, pak péče o domácí hospodářství venkovského obyvatelstva patří podle našeho názoru skutečně do času vázaného. Důvodem je tu jednak bezprostřední utilitárnost těchto aktivit (která u městských chatařů a chalupářů buď zcela chybí nebo je až druhotná) a jednak subjektivní postoj vesnických obyvatel, kteří péči o domácí hospodářství rozhodně považují daleko spíše za povinnost než za volný čas. Empirické důkazy k tomuto tvrzení jsou ovšem pouze omezené; nicméně např. v našem šetření ekonomicky činných obyvatel Horních Věstonic si 12 % respondentů na úvodní otázku dotazníku „Který den na konci týdne máte více volného času — v sobotu nebo v neděli?“ přímo vynutilo vytvoření nové, původně nepředepsané kategorie odpovědi, totiž „Vůbec nemám volný čas“, a to právě poukazem na povinnosti v domácím hospodářství.

Celkový rozsah volného času vesnických obyvatel souvisí nutně také se *subjektivním oceněním*, který je mu připisován. Zatímco ve městech je volný čas převážně (už) pojímán jako hodnota „sám o sobě“, na venkově má stále do určité míry příchutí zahálky či něčeho ne zcela „správného“; je tu stále ještě přinejmenším zčásti pokládán za „promarněný“ času, v němž by se mohlo „udělat něco užitečného.“¹³⁾ Vyjdeme-li z Marxova dělení volného času na „čas odpočinku“ (Marxovým termínem *Mussezeit*) a na „čas pro činnosti vyššího řádu“ (ve smyslu prostoru pro zdokonalování a přetváření osobnosti), pak vesnice se ve svém nazírání na volný čas na rozdíl od města stále spíše přiklání k prvnímu pólu.¹⁴⁾ Odráží se v tom ovšem i v průměru vyšší fyzická namáhavost samotné práce i vyšší fyzická namáhavost aktivit v čase vázaném.

Podívejme se z tohoto hlediska na strukturu vlastního volného času vesnických obyvatel. Už celkově je zřejmé, že je mnohem méně členitá a pestrá než u obyvatel městských, a to jak co do rozsahu časového fondu

¹²⁾ Např. podle výzkumu V. Fábryho věnovali družstevníci a ostatní zaměstnanci zemědělství ve všední dny péči o domácí hospodářství zhruba hodinu, dělníci žijící na vesnici 47 minut a ostatní zaměstnanci žijící na vesnici už zhruba jen půlhodinu.

¹³⁾ Podle V. Fábryho i řady dalších dílčích výzkumů prudce klesá rozsah času, věnovaného vesnickými obyvateli domácímu hospodářství, s rostoucím vzděláním respondentů a naopak prudce vzrůstá s rostoucím věkem. Je to nepřímé svědectví o ústupu důležitosti domácího hospodářství u „městštěji“ orientovaných venkovských obyvatel a tím zároveň o vyšším významu, který je jimi připisován volnému času.

¹⁴⁾ V našem výzkumu „*Využití volného času v pěti vybraných obcích blanenského okresu*“ se obyvatelé okresního města jednou třetinou bezvýhradně přiklonili k názoru, že volný čas má sloužit převážně k regeneraci pracovní síly; ve venkovských obcích si tento názor získal polovinu respondentů. Přitom do výzkumu nebyli záměrně zahrnuti zemědělci.

u jednotlivých aktivit volného času, tak co do jejich frekvence.¹⁵⁾ Většina výzkumů také potvrzuje, že v celkovém fondu volného času vesnických obyvatel zaujímá prostý pasivní odpočinek vyšší podíl, než u obyvatel měst,¹⁶⁾ což platí i u dalších spíše pasivnějších činností ve volném času. Naopak ty aktivity, které osobnost člověka rozvíjejí hodnotněji, jsou u vesnického obyvatelstva (nebo u družstevních rolníků) zastoupeny méně. Z údajů „Šetření“ např. víme, že prostor, věnovaný sebevzdělávání (v němž byla zahrnuta i prostá četba knih a časopisů), návštěv kulturních podniků, zájmové umělecké činnosti, koničkům, ale také aktivnímu sportování či procházkám a rekreaci byl v časových fondech družstevních rolníků markantně menší než u dělníků či zaměstnanců; naopak v zásadě pasivního sledování rozhlasu a televize se absolutní údaje za družstevní rolníky s ostatními kategoriemi vyrovnaly, což znamená, že v relativním vyjádření vzhledem k celému objemu volného času je předčily. Konkrétně např. podle „Šetření“ věnoval ve všední dny družstevní rolník rozhlasu a televizi 42 % svého volného času, dělník 38 % a zaměstnanec 31 %.¹⁷⁾ Nejbezprostředněji ovšem odráží hodnotu volného času jako prostoru pro rozvoj osobnosti frekvence přímých sebevzdělávacích aktivit. Zde je priorita města zcela nesporná; opět z „Šetření“ např. víme, že mezi zaměstnanci-muži bylo 10 % těch, kdo si dále institucionálně doplňovali vzdělání (mezi ženami stejné kategorie 5 %), mezi dělníky 4 % (mezi dělnicemi 2 %), kdežto mezi družstevními rolníky pouze 2 % (mezi družstevními rolnicemi necelého 0,5 %).

Je ovšem jisté, že jedním z faktorů, způsobujících tyto rozdíly, jsou také (stále ještě) odlišné objektivní možnosti pro trávení volného času ve městě a na venkově. Je pravda, že v poválečném období se prudce zvýšila státní péče o kulturní a osvětovou práci na vesnici; odráží se to v počtu osvětových besed a jizeb, přičemž i bohatě vybavené kulturní domy přestaly být na venkově výjimkou. Širokým hnutím lidové umělecké tvořivosti byla rehabilitována lidová kultura; zkvalitnil a zintenzivnil se „vývoz“ umění na venkov, rozšířila se tu síť biografů a vznikla i oblastní divadla se zájezdovými scénami. Tento vývoj však pouze zmírnil rozdíly v objektivních možnostech venkovského a městského obyvatelstva a jakkoli jistě bude ještě dále pokračovat, sotva kdy může dojít k úplnému odstranění těchto diferencí. (V tomto směru má výjimečné postavení právě televize; je to první prostředek nejen masového sdělování, nýbrž i popularizace kulturních hodnot vůbec, v jehož akceptaci držel u nás venkov s městem shodný krok.)

Vyšší saturace města různými kulturními a zábavními institucemi je zřejmě hlavním důvodem toho, že družstevní rolníci jsou podle „Šetření“

¹⁵⁾ Viz např. příslušné tabulky v příloze.

¹⁶⁾ Podle údajů „Šetření“ např. v neděli věnovali bezprostřednímu dennímu pasivnímu odpočinku družstevní rolníci 10 % svého celkového fondu volného času (dělníci 6 % a zaměstnanci 5 %), družstevní rolnice pak 11 % (dělnice 7 % a zaměstnankyně 5 %).

¹⁷⁾ Obdobně zjištění např. poskytl náš výzkum obyvatel plzeňské průmyslové aglomerace. Kontinuální šetření studijního odboru Čs. televize v Praze potvrzuje, že hladina sledovanosti všech typů televizních pořadů je u diváků z venkova vyšší než u diváků z měst.

jejich nejméně častými návštěvníky. Diference mezi příslušníky tří hlavních sociálních skupin jsou skutečně markantní, jak ukazuje následující tabulka s podíly těch, kdo podle svého vyjádření do těchto zařízení vůbec nechodili.

Tab. 1. Podíl respondentů nenávštěvujících kulturně-zábavní zařízení (ČSR 1967)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
kina	34 0/0	22 0/0	60 0/0	29 0/0	17 0/0	59 0/0
divadla	66 0/0	40 0/0	68 0/0	59 0/0	33 0/0	63 0/0
koncerty	93 0/0	78 0/0	96 0/0	89 0/0	77 0/0	96 0/0
sport, utkání	57 0/0	57 0/0	79 0/0	92 0/0	85 0/0	95 0/0

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967*, díl 2 a.

Také subjektivní vědomí nedostatku kulturních a sportovních příležitostí je na vesnicích silné; nicméně přece jen by bylo obtížné určit, nakolik tu hraje roli skutečný objektivní stav a nakolik jistá subjektivní setrvačnost a malá zkušenost. V našem výzkumu pěti obcí blanenského okresu jsme k tomuto problému položili konkrétní dotazy. Obyvatelé okresního města v 43 0/0 případů odpověděli, že jim jejich bydliště nabízí dostatek kulturních příležitostí (a naopak 13 0/0 jich tvrdilo, že příležitosti tohoto druhu nejsou vůbec žádné); se snižující se velikostí obcí toto hodnocení klesalo na 13 0/0 v prvním typu odpovědi a stoupalo na 46 0/0 ve druhém. Podobný pokles ocenění se tu objevil i v hodnocení sportovních příležitostí. Přitom však v obou případech s klesající velikostí místa šetření stoupal i počet těch respondentů, kteří volili odpověď „nezajímám se o podobné podniky“. Obdobný rozpor jsme objevili i při výzkumu v Horních Věstonicích.¹⁸⁾

Vedle nedostatku kulturních a sportovních příležitostí (všimněme si ostatně v údajích z „Šetření“, že sport a tělesná výchova jsou mezi družstevními rolníky zastoupeny skutečně minimálně) s klesající velikostí místa bydliště klesá také výrazně možnost využívání rekreačních podnikových či společenských zařízení;¹⁹⁾ do kategorie nižších rekreačních možností na venkově lze snad také přiřadit nižší podíly vlastnictví osobních

¹⁸⁾ Ekonomicky aktivní obyvatelé Horních Věstonic (celkem cca 600 obyvatel) v 75 0/0 případů označili globálně možnosti, které jim k trávení volného času poskytuje jejich bydliště, za „spíše“ nebo „rozhodně nevyhovující“ (pouze 10 0/0 jich tvrdilo, že možnosti jsou „dostatečné“); navíc prohlásil v 83 0/0 případů, že město je na tom obecně co do možností trávit volný čas „rozhodně“ nebo „spíše lépe“ než vesnice (podle téže otázky je na tom obecně vesnice „spíše“ nebo „určitě lépe“ pouze v 6 0/0 hlasů). Nicméně na druhé straně si pouze 11 0/0 stejných hornověstonických respondentů navyklo alespoň občas jezdit „do města“ (tj. do 10 km vzdáleného Mikulova) na nějaké kulturní podniky (včetně kina, které samotné Horní Věstonice nemají).

¹⁹⁾ Viz o tom např. zjištění z našeho šetření obyvatel plzeňské průmyslové aglomerace.

automobilů a chat.²⁰⁾ Na druhé straně se zdá, že z hlediska kulturních příležitostí dochází na venkově k jistému kvalitativnímu přelomu. Jestliže v prvních etapách socialistických přeměn vesnice vládla v kulturní politice snaha „vývozu“ kulturních hodnot i do nejzapadlejších venkovských míst, lze v posledních letech rozpoznat tendenci organizovaných „svozů“ venkovského publika do kulturních center; v tomto směru např. přeorganizovala svou činnost zájezdová, ale i některá další divadla.²¹⁾

To všechno už souvisí s další skupinou diferencí ve volném čase městských a venkovských obyvatel, totiž s rozdíly v mobilitě. Jakkoli v poválečném období samozřejmě mobilita vesnických obyvatel prudce stoupla, a to především díky mobilitě pracovní (v českých obcích do 2 tis. obyvatel většina ekonomicky činných jezdí za prací mimo bydliště), *pohyblivost venkovského obyvatelstva ve volném čase je ze všech hledisek markantně menší než u obyvatel měst.* „Šetření“ např. vykazuje u družstevních rolníků výrazně nejnížší data v položce „procházky a rekreace“ v průměrném časovém snímku za všední dny i neděle a v položkách „výlety, cestování“ či „procházky v přírodě“ v tabulce frekvence sledovaných činností. Přímo sledovaná víkendová mobilita v našem blanenském výzkumu s klesající velikostí místa bydliště rovněž prudce klesala.²²⁾ Podle našeho plzeňského výzkumu s klesající velikostí místa šetření nejen klesal podíl těch, kdo jezdili na víkendové výlety, nýbrž se dokonce snižovala frekvence víkendových noclehů mimo bydliště i ve zúženém souboru těch, kdo na víkendové výlety jezdili.²³⁾ Ve věstonickém výzkumu 56 % respondentů prohlásilo, že na víkendové výlety vůbec nejezdí, a naopak pouhých 8 % uvedlo, že tak činí alespoň jednou měsíčně. Bez zajímavosti konečně není ani poznatek o rozdílech ve využití osobního automobilu obyvateli měst a venkova; zatímco pro první má osobní vůz především „nadstavbovou“ funkci a slouží z velké míry k aktivitám volného času, venkovský obyvatel jej mnohem častěji používá k naplňování základnějších potřeb, jako jsou cesty za nákupy či službami, dovoz různých nákladů či jako pojítko mezi příbuznými.²⁴⁾

²⁰⁾ Údaje ze *Sčítání lidu, domů a bytů* v r. 1970 viz v příloze. V našem plzeňském výzkumu mělo osobní automobily 40 % a rekreační chaty či chalupy 27 % šetřených domácností krajského města, 59 % resp. 17 % šetřených domácností ve zhruba dvanáctitisícových Rokycanech a 23 % resp. 4 % šetřených domácností ve čtyřtisícovém Starém Plzenci. V Horních Věstonicích mělo auto 27 % šetřených domácností.

²¹⁾ J. Štěpánková ve své diplomové práci *„Vliv volných sobot na návštěvu kulturních podniků v Brně“* např. uvádí, že mezi sobotními předplatiteli Státního divadla v Brně bylo v r. 1972 55 % abonentů, bydlicích mimo město a většinou na představení svážených z okolního venkova.

²²⁾ Podle tohoto výzkumu v šetřenou volnou sobotu (30. V. 1970) vyšlo nebo vyjelo z místa svého bydliště (za jakýmkoli účelem) 24 % obyvatel okresního města, dalších 38 % jich aspoň „vyšlo z domu“ v rámci svého místa bydliště, zatímco zbytek prakticky neopustil svůj byt a nejbližší prostor kolem něho. V nejmenším místě šetření však už příslušné podíly tvořily 16 %, 27 % a 57 %.

²³⁾ Průměrný počet víkendových výletů mimo bydliště za měsíc v letním období činil u obyvatel Plzně 1,54, u obyvatel Rokycan 1,09 a u obyvatel Starého Plzence 0,52 (v zimním období 0,88, 0,65 a 0,27). Ve zúženém souboru těch, kteří na víkendové výlety vůbec jezdili, v průměru za letní sezónu připadalo na jednoho plzeňského výletníka 9,2 víkendových noclehů mimo bydliště, na rokycanského 6,3 noclehů a na staroplzeneckého 3,5 noclehů (v zimní sezóně 5,5, 4,2 a 1,9 noclehů).

²⁴⁾ Viz P. Pácl: *Automobil a volný čas ve městě a na venkově*; in: *Změny*

Rozdíly v mobilitě obyvatel měst a venkova mají svou spojitost také s *pojímáním pobytu v přírodě jako jedné z (cílových) hodnot volného času*. Údaje z „Šetření“ ukazují, že pro dělníka i zaměstnance je pobyt v přírodě ve volném čase mnohem samozřejmější (protože i potřebnější) než pro družstevního rolníka. Na venkově je naopak příroda chápána do velké míry jako pracoviště či jako dané životní prostředí a má tak rekreační hodnotu mnohem nižší. V Horních Věstonicích na otázku, zda respondenti pocítují jako potřebu svého spokojeného života aspoň občasný pobyt v přírodě, odpovědělo kladně něco málo přes polovinu dotazovaných; zbytek odpověděl záporně, přičemž dvě třetiny tohoto zbytku odůvodnily svou negativní odpověď právě poukazem na to, že „stejně pracují v přírodě“.²⁵⁾ V plzeňském šetření měli respondenti v jedné otázce vybírat ideální přírodní prostředí pro trávení svých víkendů; s klesající velikostí místa šetření rostl — až na plných 25 % — podíl těch, kdo volili vyhýbavou odpověď „nevím, je mi to jedno, stejně bych nejezdil“.

Všechny diference v trávení volného času, o nichž jsme se dosud zmínili, se pochopitelně promítají i do větších ploch volného času, které představuje *konec týdne s volnou sobotou a dovolená*. V těchto časových úsecích ovšem existují i některé zvláštní rozdíly. Pokud jde o dovolenou, dá se obecně říci, že mezi vesnickými (zemědělskými) obyvateli je dosud mnoho těch, kdo si dovolenou vůbec nevybírají, i těch, kdo si sice dovolenou vybírají, ale tráví ji ve svém bydlišti. Rozdíly jsou opět podle „Šetření“ tak markantní, že stojí za to uvést podrobnější údaje.

Jinými slovy — dovolenou si vybralo a netrávilo ji doma pouze 19 % družstevních rolníků-mužů a 21 % družstevních rolnic-žen proti 59 % dělníků (56 % dělnic) a 67 % zaměstnanců (71 % zaměstnankyň). Tyto rozdíly

Tab. 2. Způsob trávení dovolené 1966 (ČSR)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
neměl jsem dovolenou	2 %	2 %	48 %	3 %	3 %	45 %
trávení dovol. doma při různých pracích	35 %	29 %	30 %	39 %	26 %	34 %
trávení dovol. doma při výdělečné činnosti	4 %	2 %	1 %	2 %	—	2 %

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967*, díl 2 a.

v hodnotovém systému venkovské populace, Čs. sociologická společnost, Praha 1978.

²⁵⁾ V Horních Věstonicích jsme získali ještě jeden charakteristický poznatek. Na katastru obce, jak známo, leží část přírodní rezervace Pálava, velmi atraktivní svými rozeklanými skalami, speciální flórou i faunou. I když zdrcující většina obyvatel obce si myslí, že „taková rezervace má svůj význam“ (žádný význam v rezervaci nenacházelo pouze 6 % respondentů), přece jen polovina respondentů si sem vyjde „málokdy“ nebo „nikdy“ (přičemž se jednalo o respondenty ekonomicky činné, u nichž tedy nemohlo hrát retardující roli zdraví či věk).

se sice, jak se zdá, postupem času přece jen o něco vyrovnaly,²⁶⁾ nicméně stále tvoří nejpodstatnější diferenci mezi dovolenou městského a venkovského obyvatelstva.

Pokud jde o obecný průběh víkendů, lze mezi městem a venkovem vystopovat tři charakteristické odlišnosti. První z nich spočívá v tom, že z plochy dvoudenního volna venkov více akceptuje tradiční „svátečnost“ neděle než stejné volnou sobotu, která je ve zvýšené míře věnována aktivitám vázaným času; ve městech je tento rozdíl méně výrazný. Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP v několika výzkumech za sebou použila stejné otázky, týkající se konce týdne: „Který den si více odpočnete? Který den cítíte, že máte větší volno? V sobotu nebo v neděli?“. Ocenění soboty s klesající velikostí bydliště respondentů bez výjimek klesalo a naopak stoupalo ocenění neděle (prostřední alternativu tvoří odpověď „v oba dny stejně“).²⁷⁾ Ve všech výzkumech pak byla tato tendence také potvrzena faktickým chováním respondentů v konkrétním sledovaném víkendu.

Druhá obecnější diference mezi městem a venkovem v trávení konce týdne spočívá v tom, že venkov opět tradičněji zachovává i o víkendu vzorec „den je na povinnosti, večer na odpočinek“, zatímco město má vyšší sklon uvolnit si hlavní víkendový prostor i za cenu zvýšených povinností v okrajových částech víkendu; uvolňuje si více zejména sobotní odpoledne na úkor nedělních večerů.²⁸⁾ Třetí obecnější diference v trávení konce týdne byla už částečně popsána v souvislosti s členitostí a pestrostí volného času; lze ji na tomto místě formulovat tak, že stálost vzorců chování o víkendu je ve městech menší než na venkově, jinými slovy že trávení různých víkendů na venkově se od sebe liší méně než ve městech. Také v tomto případě Laboratoř sociologického výzkumu pravidelně srovnává konkrétní šetřený víkend s ostatními víkendy respondentů; s klesající velikostí místa šetření stoupá bez výjimek podíl těch, kdo prohlašují, že své ostatní víkendy tráví „úplně“ nebo „skoro stejně“ jako poslední (šetřený) konec týdne.²⁹⁾

IV.

Naposled jsme si při výčtu diferencí ve volném čase mezi městským a venkovským obyvatelstvem nechali — nepřiliš přesně řečeno — otázku *kolektivnosti trávení volného času*. Z mnoha náznaků lze vysoudit, že venkovský respondent je ve svém volném čase méně osamocený než res-

²⁶⁾ V Horních Věstonicích si dovolenou o 8 let později nevybralo pouze 2 % dotazovaných (bez rozdílu profese), nicméně doma o dovolené zůstalo plných 57 % respondentů.

²⁷⁾ Tak ve výzkumu „Rodinný život z hlediska využívání volných sobot“ dávaly respondentky-ženy z Brna (muži nebyli dotazováni) přednost sobotě až v 21 % případů a neděli v 57 % případů. Blanenský výzkum u obyvatel okresního města zjistil preferenci soboty ve 14 % případů a neděle v 65 % případů; s klesající velikostí bydliště zde pak klesala preference soboty na 4 % případů a naopak preference neděle stoupala na 77 % případů. V Horních Věstonicích dávalo sobotě přednost už jen 2 % dotazovaných, zatímco 70 % preferovalo neděli.

²⁸⁾ Viz např. náš plzeňský výzkum.

²⁹⁾ V obdobné řadě, jaká je popsána v pozn. č. 27, stoupal podíl takových respondentů od zhruba poloviny v Plzni po zhruba tři čtvrtiny v Horních Věstonicích.

pondent městský. Z tabulky frekvence sledovaných činností v „Šetření“ je např. zřejmé, že družstevní rolníci převyšovali v obou pohlavích své dělnické či zaměstnancké protějšky podílem těch, kdo se věnovali „zábavě s partou“ či „setkání s přáteli“. Rovněž ve veřejné činnosti zemědělci nijak nezaostávali; v průměrném časovém fondu, věnovaném této aktivitě, družstevníci předčili zejména dělníky. „Šetření“ zároveň ukazuje, jak významným činitelem je v tomto kolektivnějším způsobu trávení volného času venkovský hostinec; hlavně v neděli převyšovali družstevní rolníci dělníky i zaměstnance téměř dvojnásobně a výrazně více času věnovali také jiné „kolektivnější“ aktivitě, totiž tanci.³⁰⁾ Zajímavý poznatek přinesl náš blanenský výzkum. Jak už bylo řečeno, klesalo zde s klesající velikostí místa šetření ocenění kulturních a sportovních příležitostí, poskytovaných bydlištěm; v případě oceňování „společenských příležitostí“ však zůstávala spokojenost s nimi prakticky stejná.

Z jiného hlediska hovoří o „kolektivnosti“ volného času výpovědi o tom, zda sledované činnosti jsou prováděny s rodinou či bez ní; v našich výzkumech neúčast rodiny opět pravidelně klesala s klesající velikostí bydliště.³¹⁾ A ještě z jiného hlediska — pokud se vůbec na venkově jezdí na výlety, pak je tu vyšší i průměrná velikost víkendových výletních společností;³²⁾ na venkově jsou také ve větší oblibě organizované výletní zájzdy.³³⁾ Podobných indicií lze v excerpovaných výzkumech nalézt ještě více.

Je zřejmé, že různé náznaky o vyšší kolektivnosti trávení volného času na venkově mohou mít i různé důvody; celou tuto skupinu diferencí jsme však oddělili od ostatních kvůli jinému momentu. Dá se říci, že většinou chápeme proces sblížování města a venkova jako jednostrannou záležitost, jako otázku zvyšování nejrůznějších ukazatelů životního způsobu (dosud zaostávající) vesnice na úroveň města i jako koneckonců nevyhnutelný důsledek obecného trendu urbanizace, který socialistická společnost jen určitým humánním směrem modifikuje. Přitom vše nebo téměř vše, co je svázáno s městem (na rozdíl od venkova), spojujeme — vědomě či nevědomě, bezprostředně nebo zprostředkovaně — s pozitivním vývojem. Avšak takové chápání celé otázky je dnes už překonáno. Příklad vyšší kolektivnosti volného času na vesnici (a bylo by nesporně možné najít mnohé podobné příklady z jiných oblastí sblížování města a venkova, počínaje především životním prostředím) ukazuje, že celá záležitost je mnohem komplikovanější. „Urbanizace společnosti se neodbývá beze ztrát,“

³⁰⁾ Podle „Šetření“ na plesy a taneční zábavy nechodí vůbec 53 % družstevních rolníků-mužů a 56 % družstevních rolnic-žen proti 65 % dělníků (66 % dělnic) a 66 % zaměstnanců (62 % zaměstnankyň).

³¹⁾ V blanenském výzkumu klesala neúčast rodiny z 25 % na 15 %. Ze srovnání výsledků výzkumů „Rodinný život z hlediska využívání volných sobot“ a „Struktura volného času a rodinný život obyvatelův dediny“ vyplývá, že městské ženy ve srovnání s ženami na vesnici tráví všechny fáze víkendu (kromě nedělního odpoledne) cca o 30 % častěji vzhledem k rodině o samotě.

³²⁾ Podle plzeňského výzkumu měla obvyklá víkendová společnost u plzeňských respondentů jenom v 1 % případů více než 10 osob, ve Starém Plzenci to však už bylo v 11 % případů.

³³⁾ Alespoň jednou (v uplynulém roce) se zájezdu se společenskou organizací zúčastnilo 24 % respondentů z Plzně, 35 % ze Starého Plzence a 44 % z Horních Věstonic.

upozorňuje např. polský sociolog M. Czerwiński a apeluje dále ve své knize „Život po městsky“ na to, aby společenské vědy pomohly socialistickému státu nejen vyvarovat se jednoznačně protihumánních důsledků urbanizace v rozvinutých západních zemích, nýbrž učinit z celého procesu *skutečné sblížení města a venkova* ve smyslu zachování a rozvíjení pozitivních rysů obou životních způsobů a potlačování rysů negativních.³⁴⁾ Teprve takto chápaný úkol je hodný socialistické společnosti.

Chceme tím zároveň jednoznačně říci, že jsme i ve svém zúženém pohledu na sblížení města a venkova z hlediska volného času teprve na počátku vědeckého poznání a že hlavní směr další cesty musí jít především po hlubší teoretické reflexi jak komplexního problému, tak i jeho jednotlivých dílčích stránek. Na některé z nich jsme už upozornili v předcházejícím výkladu, celá řada dalších se teprve postupně vynořuje v procesu bádání. Stojí snad za to zmínit se ještě alespoň o jedné z nich, kterou pokládáme za zvláště závažnou. Zdá se nám totiž nezbytné lépe pochopit celý mechanismus přejímání městských vzorců chování venkovskými obyvateli včetně poznání toho, které složky z nich jsou akceptovány dříve a které později, i s důvody, proč se tak děje. Domníváme se, že to by především umožnilo pozvednout úroveň našich poznatků z prosté deskripční roviny do stadia úvah o možnostech regulace.

Pokládáme však při tom za účelné současně prohlubovat i prostou popisnou inventarizaci diferencí mezi městem a venkovem z hlediska volného času, založenou na bezprostředních empirických údajích. Zde je prvořadým úkolem pokus o postižení dynamiky snižování těchto rozdílů a vytvoření alespoň základních časových řad jako předstupně pro predikci v tomto směru. Souvisí to samozřejmě i s překlenutím řady organizačně-metodologických omezení. Je třeba např. připomenout, že stále ještě jediným reprezentativním pramenem o časovém fondu občanů Československa je námi tolikrát citované „Šetření“ z r. 1967, které pochopitelně rok od roku zastarává a jehož opakování Federální statistický úřad rok od roku odkládá. Dílčí výzkumy, ze kterých jsme nuceni stále častěji čerpat (nebo si je samostatně organizovat), jsou často vzájemně těžko srovnatelné nejen pro pojmovou nejednotnost, nýbrž i pro nerespektování zvláštností různých typů našeho venkova.³⁵⁾ V neposlední řadě je nám také zřejmé, že ani při poznávání tak relativně malého úseku naší současnosti, jaký představuje naše téma, se neobejdeme bez spolupráce s řadou dalších vědeckých disciplín.

Jsme při tom toho názoru, že dosud jsme procházeli a procházíme pouze první fází změn ve volném čase venkovského obyvatelstva, bezprostředně vyvolaných přímým vlivem združstevnění zemědělství a jeho postupné průmyslové přestavby. Druhou fází spatřujeme v druhotném ovlivňování

³⁴⁾ M. C z e r w i ň s k i, cit. dílo, srv. zvl. str. 185, 196 a násl.

³⁵⁾ Domníváme se, že i pro naše účely je nezbytné rozeznávat nejméně tři typy našich venkovských oblastí, a to oblasti typicky obilnářsko-řepašské, jejichž zemědělská výroba má pro společnost rozhodující význam, dále ostatní venkov, typický spíše neobilnářskou zemědělskou výrobou, a konečně příměstské oblasti, zaměřené na bezprostřední zásobování města. Svůj význam u nás zatím nepozbylo ani členění venkova podle hlediska „vnitrozemí – pohraničí“. Všechny tyto typy vytvářejí v mnohých směrech odlišnou sociální strukturu.

této sféry těmi faktory, které dosud samy procházejí výraznými změnami. Máme tu na mysli především změny v demografických, vzdělanostních a dalších sociálních charakteristikách venkova. Je známo, že od r. 1967 se např. začal snižovat průměrný věk pracovníků v zemědělství,³⁶⁾ že se venkov stává pro mládež stále atraktivnější a že zastávání zemědělské profese je už stále méně výsledkem „samozřejmosti osudu“ a stále častěji výsledkem svobodné volby jedince; jsou známy údaje o zvyšování vzdělání nových zemědělských odborníků,³⁷⁾ o definitivním narušení univerzality zemědělských pracovníků³⁸⁾ a konečně i o rostoucí životní úrovni obyvatel venkova.³⁹⁾ Všechny tyto činitele v současné době teprve začínají působit na způsob trávení volného času venkovského obyvatelstva.

Důsledky tohoto vývoje by nás neměly zastihnout nepřipraveny.

TABULKOVÁ ČÁST

Tab. 3. Vývoj združstevnění zemědělství v ČSSR v letech 1950–1960

	1950	1953	1956	1959	1960
počet JZD	1873	6679	8072	12 560	10 816
podíl družstev na celku orné půdy v %	11,1	37,6	39,6	85,4	88,7
podíl soc. sektoru na cel. orné půdy v %	20,1	45,1	49,0	88,1	90,9

Podle *Statistické ročenky 1965*.

Tab. 4. Vývoj počtu a výměry JZD v ČSSR v letech 1950–1960

rok	1960	1962	1966	1970	1972	1974*)
počet JZD	10 816	7912	6463	6270	5251	3658
průměr. výměra zem. půdy v ha	420	550	616	638	821	1100

*) K 31. 3. 1974.

Podle L. Š p i r k, in *Sociologie a historie zemědělství*, Praha 1974

³⁶⁾ Věkový průměr obyvatel, pracujících v zemědělství, dosáhl nejvyšší hodnoty v r. 1967 (46,1 let), ale potom se začal mírně snižovat (1973 — 44,8 let); přitom v rozpětí těchto osmi roků se zejména snížil počet zemědělských pracovníků, starších než 55 let (z 33,4 % na 26,8 %).

³⁷⁾ Jen mezi lety 1961–1970 se ve státním sektoru zemědělství v ČSSR objevilo o 27 % více vysokoškoláků a o stejný podíl více středoškoláků s odborným vzděláním; obě kategorie tvořily v r. 1970 zhruba 10 % všech zemědělských pracovníků.

³⁸⁾ Zásadní význam zde má m. j. komplexní zprůměrnění nejrůznějších zemědělských služeb; v r. 1970 bylo v nich zaměstnáno už přes 10 % pracovníků v zemědělství.

³⁹⁾ Pokud jde o samotné družstevní zemědělce, tak např. v jihomoravském kraji činil čistý průměrný příjem na hlavu jejich domácností v r. 1960 98 % stejné položky domácností dělníků a zaměstnanců; v r. 1970 ji však už o 17 % překročil (15 409 Kčs proti 13 145 Kčs).

Tab. 5. Vybavení domácností ČSSR 1970 (v %)

Předmět	D o m á c n o s t i		
	dělníků	zaměst.	druž. rol.
televizor	83,3	88,4	77,3
pračka	73,4	74,5	77,2
chladnička	66,2	82,5	61,6
kuchyňská linka	26,0	45,4	6,3
kuchyňský robot	9,0	15,1	11,1
vysavač	53,9	81,8	33,4
rekr. domek, chata	2,6	8,5	0,3
osobní automobil	15,2	34,3	17,1
motocykl	20,7	16,5	27,7

Podle Sčítání lidu, domů a bytů 1970.

Tab. 6. Struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva podle velikostních skupin obcí (ČSR 1970)

Vel. skupina obcí	% pracujících		ostat. odvětví	% pracujících mimo obec bydliště
	v zeměd. a les.	v prům. a stav.		
— 99	61,6	25,5	13,4	51,4
100— 199	53,8	30,2	16,0	51,7
200— 499	44,0	36,8	19,2	55,5
500— 999	32,2	44,7	23,1	59,6
1000— 1999	21,9	51,2	26,9	58,8
2000— 4999	12,7	56,5	30,8	46,4
5000— 9999	6,8	59,0	34,2	31,6
10000—19999	4,8	53,8	41,4	25,8
20000—49999	3,1	55,9	41,0	20,3
50000 a více	1,7	47,2	51,1	12,5

Podle Sčítání lidu, domů a bytů 1970.

Tab. 7. Velikostní skupiny obcí a podíl jejich obyvatel z celku (ČSR 1961—1970)

Vel. skupina obcí	počet obcí absol. 1970	% 1970	% 1961	% obyvatel z celku 1970
— 199	1515	20,2	23,1	1,7
200— 499	2800	37,3	38,3	8,6
500— 999	1784	23,8	21,5	13,5
1000— 1999	792	10,5	9,8	13,8
2000— 4999	401	5,3	5,0	15,0
5000— 9000	115	1,5	1,3	8,3
10000—19999	58	0,8	0,8	8,0
20000—49999	27	0,4	0,3	8,8
50000 a více	17	0,2	0,1	22,3
c e l k e m	7509	100,0	100,0	100,0

Podle Sčítání lidu, domů a bytů 1970.

Tab. 8. Časový snímek všedního dne (ČSR – 1967, v minutách)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
zaměstnání	521	518	545	444	495	393
doprava do zam. záhumenek a dom. hospo- dářství	56	57	25	40	43	25
ostatní vázaný čas	30	19	85	13	8	103
spánek	189	187	165	376	337	377
volný čas	457	448	469	459	429	452
celkem	187	211	151	108	128	90
	1440	1440	1440	1440	1440	1440

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967, díl 2a.*

Tab. 9. Časový snímek všedního dne (ČSR – 1967, v %))

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
zaměstnání	36	35	38	31	34	28
doprava do zam. záhumenek a dom. hospo- dářství	4	4	2	3	3	2
ostatní vázaný čas	2	1	6	1	1	7
spánek	13	13	11	26	23	26
volný čas	32	32	33	32	30	31
celkem	13	15	10	7	9	6
	100	100	100	100	100	100

Přepočteno podle *Šetření o využití času domácností.*

Tab. 10. Časový snímek neděle (ČSR – 1967, v minutách)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
zaměstnání	75	46	141	41	21	174
doprava do zam. záhumenek, dom. hospo- dářství	8	4	7	3	1	12
ostatní vázaný čas	54	53	135	20	21	90
spánek	247	275	217	454	467	399
volný čas	574	564	517	569	562	488
celkem	482	498	423	353	368	277
	1440	1440	1440	1440	1440	1440

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967, díl 2a.*

Tab. 11. Časový snímek neděle (ČSR – 1967, v ‰)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
zaměstnání	5	3	10	3	2	12
doprava do zam. záhumenek, dom. hospo- dářství	1	1	1	1	—	1
ostatní vázaný čas	4	4	9	4	4	6
čas	17	19	15	31	32	28
spánek	40	39	36	39	39	34
volný čas	33	34	29	25	26	19
celkem	100	100	100	100	100	100

Přepočteno podle *Šetření o využití času domácností*.

Tab. 12. Využití volného času ve všední den (ČSR – 1967) (v minutách)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
sebevzdělání	40	65	30	22	33	15
veřejná činnost	8	18	18	4	6	6
návštěva kult.- zábav. podniků	4	6	3	5	7	3
rozhlas a TV	71	65	63	42	42	38
koníček	3	3	1	—	1	—
zájm. uměl. čin.	1	1	—	—	1	—
sport a tělocv.	4	4	1	1	3	—
procházky a rekreace	13	12	4	8	9	4
návštěva sport. podniků	1	1	—	—	—	—
tanec	1	1	—	—	1	—
návštěva hostin- ců apod.	4	3	5	—	1	—
nečinný odpoč.	12	8	12	6	5	8
ostat. činnost	17	18	9	18	18	12
bezplat. činnost pro cizí	8	6	5	2	1	4
celkem	187	211	151	108	128	90

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967, díl 2a*.

Tab. 13. Využití volného času v neděli (ČSR — 1967) (v minutách)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
sebevzdělání	56	92	47	29	41	22
veřejná činnost	5	9	7	1	2	1
návštěva kult.-zábav. podniků	14	14	14	14	15	13
rozhlas a TV	140	124	121	98	92	86
koníček	7	8	6	1	1	—
zájm. uměl. čin.	2	2	1	1	1	—
sport a tělocv.	14	13	5	4	8	—
procházky a rekreace	90	102	41	87	100	26
návštěva sport. podniků	9	10	6	1	2	1
tanec	6	3	7	6	4	7
návštěva hostinců apod.	8	5	23	2	2	1
nečinný odpoč.	31	24	42	24	18	30
ostat. činnost	82	78	91	80	77	87
bezplat. činnost pro cizí	18	14	12	5	5	3
celkem	482	498	423	353	368	277

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967*, díl 2a.

PRAMENY

1. *Šetření o využití času domácností v r. 1967*. Federální statistický úřad, Praha 1969.
2. *Předběžné výsledky Sčítání lidu, domů a bytů k 1. prosinci 1970 v ČSSR*. Federální statistický úřad, Praha 1971.
3. *Statistická ročenka ČSSR*. SNTL, Praha 1950—1975.
4. *Volný čas v ČSSR*. Přípr. L. Hrdý. ČSAV, Praha 1969.
5. *Kultúrny a spoločenský profil dedinského obyvateľstva na Slovensku*. Výskumný ústav kultúry a verejnej mienky, Kabinet teórie a sociológie kultúry, Bratislava 1974.
6. *Volný čas obyvateľov dediny*. (Řešitel: Viliam Fábry.) Dtto, Bratislava 1972.
7. *Kultúrne a vzdelávacie potreby a záujmy dedinského obyvateľstva*. (Řešitel: Ján Souc.) Dtto, Bratislava 1972.
8. *Štruktúra voľného času a rodinný život obyvateľov dediny z hľadiska formovania soc. spôsobu života*. (Řešitelé S. Valná, P. Tomášek, R. Bednárík.) Výskumný ústav životnej úrovně, Bratislava 1975.
9. *Televize a divák v r. 1974*. (Zpracoval V. Ung.) Interní studie studijního odboru Čs. televize, Praha 1975.
10. *Využití volných sobot v pěti vybraných obcích okresu Blansko*. Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP pro ONV Blansko, Brno 1970.
11. *Účast na cestovním ruchu u obyvatel středních slovenských měst*. Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP pro Výskumný ústav cestovního ruchu v Bratislavě, Brno 1973.
12. *Rodinný život z hľadiska využívání volných sobot*. Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP pro Výskumný ústav životnej úrovně v Bratislavě, Brno 1974.
13. *Krátkodobá rekreace obyvatel plzeňské průmyslové aglomerace*. Laboratoř so-

Tab. 14. Výskyt některých sledovaných činností (ČSR – 1967, v ‰)

	Muži			Ženy		
	děl.	zam.	dr. rol.	děl.	zam.	dr. rol.
závodní sport	4	3	1	1	2	—
rekreační sport	5	9	3	2	6	1
pobyt na chatě	8	13	1	6	10	—
kulturní tvorba	7	11	4	1	2	—
návšt. kult. podniků	10	12	8	12	19	9
schůzky s dívkou (hochem)	2	1	1	4	3	2
výlety, cestování	12	16	8	10	14	6
procházky v přír.	25	23	12	29	25	8
zábava s dětmi	36	38	25	40	43	29
taneční zábavy	3	1	2	4	2	4
zábava s partou	3	3	5	1	1	1
nutné dom. práce	38	37	51	78	75	81
setkání s přáteli	12	8	15	12	10	14
šití, pletení, vaření	1	1	1	55	45	51
rozhlas, TV	68	63	76	63	55	66
auto, motocykl	27	24	27	2	4	4
učení, studium	6	25	5	3	9	2
četba	30	41	35	31	42	32
koníček	16	15	12	2	2	1
kutění	25	17	20	—	1	1

Podle *Šetření o využití času domácností v r. 1967*, díl 2a.

ciologického výzkumu FF UJEP pro Výzkumný ústav cestovního ruchu v Bratislavě, Brno 1975.

14. *Volný čas obyvatel Horních Věstonic*. Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP, Brno 1976.

СБЛИЖЕНИЕ ГОРОДА И ДЕРЕВНИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ

Разницы в размере и структуре свободного времени у городского и деревенского населения, которые наблюдаются в настоящее время, являются, по мнению автора, преимущественно остатком влияния досоциалистических социальных факторов. Основными следует считать отличия в отношении к средствам производства; при капитализме город был домом прежде всего рабочих и других работников, в то время как досоциалистическая деревня была в наших условиях домом прежде всего малоземельных и средних крестьян. Свободное время частного владельца отделено от рабочего времени в гораздо меньшей степени, чем свободное время человека, вынужденного продавать свою рабочую силу. К этому основному фактору прибавлялись еще другие — универсальность и однородность сельскохозяйственной профессии, отличия деревенского населения, отличия в развитии культуры, в характере семьи и т. д.

Несмотря на изменения, обусловленные социалистическим объединением сельского хозяйства в кооперативы, все эти факторы все еще заметно проявляются в области свободного времени деревенского населения. В следующей части статьи автором приводятся важнейшие различия: меньший размер свободного времени, более низкое место свободного времени при стоимостной оценке, большее ударение на пассивное

проведение свободного времени, более плохие объективные возможности для проведения свободного времени, меньшая подвижность в свободное время и т. д. С другой стороны, у деревенского населения можно найти также доказательства большей коллективности проведения свободного времени, чем у городского населения. На основании этого факта автором подчеркивается, что процесс социалистического сближения города и деревни не следует понимать как процесс односторонний, а как процесс сохранения и развития положительных черт обоих способов жизни.

В заключении статьи автором высказывается мнение, что в настоящее время проходим лишь первым этапом изменений в области свободного времени деревенского населения, который находится под непосредственным влиянием социалистических изменений в сельскохозяйственном производстве. Второй этап будет заключаться во вторичном влиянии на эту сферу тех факторов, которые до сих пор подвергаются значительным изменениям, напр. демографическим изменениям, изменениям в области образования, жизненного уровня и т. д.

Заключения автора сопровождаются многочисленными эмпирическими данными в тексте и в таблицах.

DIE ANNÄHERUNG ZWISCHEN STADT UND LAND AUS DER SICHT DER FREIZEIT

Die gegenwärtig festzustellenden Unterschiede im Ausmass und in der Struktur der Freizeit der städtischen und der ländlichen Bevölkerung sind nach Ansicht des Autors in erster Linie das Residuum des Einflusses von vorsozialistischen sozialen Faktoren. Als deren wichtigste sind die Unterschiede in der Beziehung zu den Produktionsmitteln zu betrachten; in der Stadt wohnt während des Kapitalismus vor allem Arbeiter und Angestellte, während das vorsozialistische Dorf unter den hiesigen Bedingungen vor allem das Heim der kleinen und der mittleren Bauern war. Der Privateigentümer zieht zwischen seiner Freizeit und seiner Arbeitszeit eine weniger scharfe Grenze als der Einzelmensch, der gezwungen ist seine Arbeitskraft zu verkaufen. Zu diesen Grundfaktoren gesellten sich noch andere — die Universalität und Homogenität des landwirtschaftlichen Berufes, die Unterschiede in der Besiedlung am Land, in der kulturellen Entwicklung, im Charakter der Familie, usw.

Trotz des Wandels, den die Bildung von sozialistischen Kollektivwirtschaften in der Landwirtschaft mit sich brachte, sind alle diese Faktoren im Bereich der Freizeit der Landbevölkerung immer noch erkennbar. Im nachfolgenden Teil seines Artikels zählt der Autor die wichtigsten Unterschiede auf: das geringere Ausmaß an verfügbarer Freizeit, den niedrigeren Rang der Freizeit in der Werteskala, die stärker betonte passiv verbrachte Freizeit, die ungünstigeren objektiven Möglichkeiten zur Ausnützung der Freizeit, die geringere Beweglichkeit während der Freizeit, usw. Andererseits findet man aber bei der Landbevölkerung auch Beweise für einen ausgeprägteren Kollektivismus beim Verbringen der Freizeit als bei den Städtern. Anhand dieser Erkenntnisse hebt der Autor hervor, daß der Prozeß der sozialistischen Veränderungen in der landwirtschaftlichen Produktion unmittelbar Angelegenheit aufgefaßt werden sollte, sondern aber als ein Prozeß der Aufrechterhaltung und Entwicklung der positiven Charakterzüge beider Lebensweisen.

Abschließend konstatiert der Autor, daß wir gegenwärtig erst die erste, von sozialistischen Veränderungen in der landwirtschaftlichen Produktion unmittelbar beeinflusste Phase im Wandel der Freizeit der Landbevölkerung durchmachen. Die zweite Phase wird sich darin äußern, daß diese Sphäre sekundär durch jene Faktoren beeinflusst werden wird, die selbst noch markante Änderungen erfahren; hierzu können z. B. demographische und bildungsbezogene, oder Änderungen im Lebensniveau gerechnet werden.

Die Schlußfolgerungen des Autors werden von zahlreichen empirischen Daten im Text und in den beigefügten Tafeln begleitet.

